

них послуг на рівні громади. Основними функціями центрів є: реагування на запити місцевих жителів, проведення початкової/первинної оцінки потреб, надання первинних соціальних послуг, менеджмент (управління випадком): перенаправлення клієнта в інші служби, оцінка та моніторинг потреб громади, проведення соціальних досліджень у громаді. Також передбачено спрощену систему звернення для людини будь-якого віку або ж в інтересах іншої особи, яка не здатна звернутися особисто. Контроль за якістю наданих центром послуг необхідно покласти на місцеве самоврядування, закріпити їх повноваження щодо цього на законодавчому рівні.

Муніципальні послуги, які надаються місцевим самоврядуванням, повинні бути фінансово забезпеченими як за рахунок місцевих бюджетів, так і за рахунок надходжень з державного бюджету. Головним принципом має бути відповідність матеріально-фінансових ресурсів переліку муніципальних послуг, що й забезпечить їх якість та доступність для кожного на місцевому рівні.

Список використаних джерел:

1. Батанов О.В. Проблеми реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні з позиції теорії сучасного муніципалізму//№3 – 1. – 2013 – С.
2. Бровинська Н. Демократизація та регіональні аспекти трансформації в Україні//Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжн. наук. конф. (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – С. 210-212.
3. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
4. Campbell, A. The Quality of American Life/A. Campbell, P.E. Converse, W.L. Rodgers. – NY, 1976. – 212p.
5. Місцеве самоврядування в Україні: стан та перспективи розвитку. Аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2009. – 62 с.
6. Євтушенко О.Н. Роль державної влади і місцевого самоврядування в розбудові сервісної держави з надання якісних публічних послуг/О.Н.Євтушенко//Наукові праці. Політичні науки. – Т.122. – Вип.109. – С. 32- 37.
7. Краткий словарь маркетинга по Ф. Котлеру/Сост. Н.А. Федоркова, А.С. Шакай. – Рига, 1997. – 71 с.
8. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции/Ю.А. Тихомиров. – М.: Изд. г-на Тихомирова М.Ю., 2001. – 355 с.
9. Талапина Э., Тихомиров Ю. Публичные функции в экономике/Э.В. Талапина, Ю.А. Тихомиров//Право и экономика. – 2002. –№ 6. – С. 3-9.
10. Коліушко І.Б. Управлінські послуги – новий інститут адміністративного права/ І.Коліушко, В. Тимошук// Право України. – 2001. – №5. – С. 30-34.
11. Сташків Б. Соціальне обслуговування у системі соціального забезпечення: правові питання/Б. Сташків// Право України. – 2005. – №1. – С. 76-79.
12. Geddes M. Poverty. Excluded Communities and Local Democracy/M. Geddes. – London: Sage, 2004. – 372 p.
13. Скороход О. П. Надання послуг населенню органами місцевого самоврядування як пріоритет діяльності місцевої громади/О. Скороход//Стратегічні пріоритети. – 2010. – №1. – С. 41-46.

ДУНАС О. І.,

кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 123.1(3)

АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА СВОБОДИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ

Стаття присвячена розкриттю розуміння свободи у мислителів Античності, які трактували це явище як вибір, прийняття свідомого рішення, адже свобода є несумісною з необхідністю, бо останню не можна змінити.

Ключові слова: *доля, необхідність, свобода, закон, суспільне життя, свідомий вибір, людське бажання, можливість, дійсність, державний лад, підпорядкування, доля, мінливість долі, діяльність людей.*

Стаття посвящена раскрытию понимания свободы у мыслителей Античности, которые трактовали это явление как выбор, принятие сознательного решения, ведь свобода несовместима с необходимостью, ибо последнюю нельзя изменить

Ключевые слова: *судьба, необходимость, свобода, закон, общественная жизнь, осознанный выбор, человеческое желание, возможность, действительность, государственный строй, подчинение, судьба, изменчивость судьбы, деятельность людей.*

The article is devoted to understanding the disclosure of freedom in antiquity thinkers who interpreted this phenomenon as an option, making a conscious decision, because freedom is incompatible with the need for the latter can not be changed.

Key words: *fate, necessity, freedom, law, social life, informed choice, human desire, possibility, reality, public order, subordination, fate, destiny variability, human activities.*

Вступ. Свобода не була одвічною проблемою філософії. Це засвідчує процес становлення останньої. В античності він збігається з періодом досократиків, школи Мілета, Ефеса, піфагорійців, частково – атомістів. Головним предметом здійснюваних ними досліджень була природа, а їхнє вчення становлять різні варіанти філософії природи. Наскрізними були пошуки першопочатку, єдиної основи, за допомогою якої намагалися пояснити весь багатоманітний світ.

Сучасні уявлення про свободу є результатом досвіду всього людства, який, в найбільш загальній формі, відклався в історії філософії. Тому його слід виводити не з абстракцій і не з уривчастих спостережень за суспільно-політичним життям, а досвіду як цілого, узагальнення якого міститься в історії думки. Звернення до неї дає знання того, що насправді існувало, показує напрям зміни розуміння свободи взагалі, і зокрема її сучасного трактування.

Різні аспекти феномена «свобода» репрезентуються науковими пошуками таких вчених сучасності як Н. Аббаньяно, Д. Белл, І. Берлін, Т. Гадамер, Ю. Габермас, А. Гелнер, Б. Рассел, Е. Левінас, Дж. Ролз, І. Ільїн, В. Нерсесянц, Т. Ойзерман, В. Шинкарук, С. Труфанов, О. Сумін, Ж. Валь, Р. Гайм, Е. Вейль та інші.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у дослідженні свободи в трактуванні античних філософів, з якою органічно пов'язаний вибір, тобто можливість спрямувати волю в той чи інший бік, діяти тим чи іншим чином, адже тут присутні і випадковість, і воля у формі випадковості – свавілля.

Результати дослідження. Проблема долі виникла ще в античній міфології і літературі. Вже у Гомера бачимо уявлення про неї (долю) як про вищу силу, якій підвладні самі боги: цю тему розвинуто в трагедіях Есхіла, Софокла та ін. Класичний приклад – цикл трагедій про Едіпа, сина Лаїя. Царю Лаїю напропорочили, що його син вб'є його і одружиться зі своєю матір'ю. Щоб запобігти цьому, цар віддає Едіпа на виховання пастухові. Та все напророчене збувається. І батько, і син знають про долю, що їх чекає, і намагаються її уникнути. «Однак саме внаслідок того, що вони вживають заходів для запобігання долі, вона й спостигає їх з усією силою. Виходить якась насмішка над марними зусиллями людини» [1, с. 189]. Герої борються з роком, але не можуть подолати його. Це конститує структуру трагічного конфлікту та його розв'язання. «Уявлення про мінливість долі і про нездатність людини зрозуміти неосяжну волю богів призводить... до двоїстого становища людини і ставить її у залежність від подій, що відбуваються: людина прагне одного, а божество приводить її до зовсім протилежного» [1, с. 191]. Арістотель у своїй поетиці запровадив спеціальний термін для позначення цього процесу: «Злам (перипетія) є зміною того, що робиться, на свою протилежність...» [2, с. 127]. С.І. Радциг висловив загальне уявлення про боротьбу двох сил формулою: «Таким чином, рок і свободна воля діють одночасно, але самостійно» [1, с. 166].

Аналогічним є розуміння наведеного конфлікту і в філософії, в якій домінує поняття долі, чи необхідності, перед якою людина безсила, з тією лише відмінністю, що і доля, і необхідність постають як загальні визначеності щодо всього космосу, а не тільки щодо людей [3, с. 48]. Нарешті, Геракліт вважав, що все відбувається згідно з долею, котра тотожна необхідності, бо все наперед визначено нею, а сутність долі вбачав у розумі (логосі), який пронизує субстанцію Всесвіту [4, с. 201]. Що ж до свободи волі, то її він згадує, коли йдеться про соціальні явища, які є наслідком загального закону; такими явищами є війна, батько усього і всього цар; одним вона призначила бути богами, іншим – людьми; одних вона зробила рабами, інших – вільними. Ця свобода – від народження, згідно з природою. Як аристократ за соціальним походженням і поглядами, Геракліт називав законом підпорядкування волі одному (найкращому), а свавілля вимагав гасити швидше, ніж пожежу [3, с. 44-45].

Подібну лінію простежуємо у Демокріта з тією лише відмінністю, що цей філософ створив першу у світі механістичну систему світогляду. Необхідність набирає у нього суто раціональних рис причинності. «Жодна річ не виникає безпричинно, бо все виникає з якоїсь причини і внаслідок необхідності» [3, с. 66]. Демокріт відкидає випадок як об'єктивне явище, котре люди вигадали, щоб користуватися ним як приводом, що приховує їхню власну нерозсудливість. Необхідність він ставить так високо, що надає перевагу одному причинному поясненню перед персидським тронем [3, с. 68]. Це поняття помітне в нього і в тлумаченні людини: сама потреба була людям вчителькою в пізнанні кожної речі та її використанні [3, с. 150], бо сама потреба є практичним вираженням необхідності. А поняття закону, свободи Демокріт застосовує до характеристики суспільного життя. На його думку, пристойність вимагає коритися законові, владі і розумовій зверхності, бо, згідно з природою, правити має кращий і важко коритися найгіршому. А демократія має переваги такою мірою, якою свобода краща від рабства [3, с. 168]. Як і попередні мислителі, Демокріт вважав, що суспільні закони споріднені з необхідністю, а свобода – суто людське явище, її немає в самій природі. Тому йому закидали те, що він не визнає наявності свободи у атомів, і протиставляли йому Епікура.

Найбільш масштабно поняття закону розробив Платон у своїх соціально-політичних творах «Держава», «Зақони», «Післязаконі». На думку філософа, управління світом і людьми складається з трьох компонентів: бог

править всім, а разом з ним доля і обставини часу – всіма людськими справами. Але є дещо третє: мистецтво [5, с. 180]. Воно має місце і в управлінні державою, і в управлінні кораблем, і в інших справах [5, с. 180-181]. З ним пов'язані діяльність, воля, свобода. Останню Платон розглядає у двох аспектах: 1) коли йдеться про вільно народжених і рабів, обидва стани визначаються самою природою, тобто не залежать від самих індивідів та їхньої діяльності; 2) стосовно державного ладу свобода є завданням – побудувати такий лад якнайкраще. Головна думка полягає в тому, що вибирають дві крайнощі – найбільш деспотичний і найбільш вільний лад. Який із них правильний? «Якщо запровадити і там, і тут певну поміркованість, а саме – в одному з них обмежити владу, а в другому свободу, тоді... в них настане особлива гармонія; коли ж довести рабство або свободу до крайньої межі, то вийде шкода і в першому, і в другому випадку» [5, с. 173].

Аналізуючи вчення Геракліта, Платона, можна помітити, що протилежність свободи тут має два види, внаслідок чого виникає структура: необхідність (доля, рок, бог) – закони – воля. Перша стосується всього світу і безпосередньо не співвідноситься з волею. Корелюються «закон і свобода». Але суспільні закони є відображенням єдиного божественного закону, отже, свобода через них співвідноситься і з необхідністю, чи долею. Але не позитивно, а негативно. Найбільш яскраво це показав Арістотель.

Термін «свобода» він розглядає переважно у зв'язку з суспільними явищами, а не з необхідністю, і в трьох аспектах. «Свобода і природа» – такою є головна протилежність суспільного життя, протилежність вільних і рабів. Вона впливає з самої природи. Взагалі «людина за природою своєю є істота політична», тобто суспільна: «в усіх людей природа вселила прагнення до державного спілкування, і перший, хто це спілкування організував, зробив людомству найбільше благо» [6, с. 78-79]. Але те, що люди різні, виявляється, зокрема, в поділі на греків і варварів. «Очевидно, в усякому випадку, що одні люди за природою вільні, інші – раби, і цим останнім бути рабами і корисно, і справедливо» [6, с. 84]. Аргумент Арістотеля неспростовний: «Адже раб за природою – той, хто може належати іншому (тому він і належить іншому)...» [6, с. 83]. Друге співвідношення – «свобода і державний лад». В останньому три начала претендують на однакову значущість: основою аристократії є добродетель, олігархії – багатство, демократії – свобода. Сам Арістотель не був прихильником жодної з названих форм державного ладу і розробив свою політію, яка характеризується поміркованістю, середнім станом усіх її факторів [6, с. 106-109]. Третій аспект поглядів на свободу – моральний. Вільно народжена людина має особливий (серединний) душевний склад, їй притаманні чисті, а не тілесні задоволення. Арістотель критикує тих, хто вважає, нібито розважливий уникає задоволень, розсудливий шукає свободи від страждань тощо [7, с. 142].

У всіх розглянутих нами філософів поняття свободи має державницький, моральний, взагалі – суспільно-політичний, а не філософський, точніше – загальнофілософський, сенс. Таким є поняття необхідності, а свобода існує тією мірою, якою вона торкається долі чи божественної волі, або ж необхідності. Опозицію «свобода – необхідність» чітко окреслив Арістотель.

Як свобода у нього постає незалежною від необхідності, так і остання безпосередньо тлумачиться суто об'єктивно, чи аналогічно, і співвідноситься вони лише опосередковано. Таким опосередкуванням є рішення щось робити. Філософ ставить питання: чи все є предметом рішення, чи для деяких речей рішення неможливе, і виключає з нього саме те, що є необхідним або зовсім випадковим: «Ніхто не приймає рішення про вічне, скажімо, про космос або про несумірність діаметра й сторони квадрата, а також і про те, що, змінюючись, завжди змінюється однаково, або з необхідності, або за природою, або з якоїсь іншої причини (як, наприклад, сонцевороти або світанки). Не приймають рішення ні про те, що щоразу відбувається по-різному (як засуха і дощі), ні про випадкове (як, наприклад, знахідка скарбу). Але й не про всі без винятку людські справи приймають рішення (скажімо, ніхто із лакедемонян не вирішує, який державний лад був би найкращим для скіфів, бо тут нічого від нас не залежить). А приймаємо ми рішення про те, що залежить від нас і здійснюється у вчинках». Останні полягають у визначенні цілей і в пошуках засобів для їх реалізації. Коли досягнення мети уявляється можливим, тоді й беруться за справу. А можливим Арістотель називає те, що відбувається завдяки нам, оскільки саме людина – джерело вчинків. Предмет рішення і предмет вибору – одне й те саме, бо душа людини робить свідомий вибір. Свій аналіз рішення Арістотель завершує так: «... будемо вважати, що в загальних рисах ми описали свідомий вибір, а саме: з якого роду речами він має справу, і показали, що він стосується засобів до мети» [7, с. 101]. Хоча термін «свобода» не живається, але зрозуміло, що йдеться тут про неї і що свобода постає як вибір. Сфера вибору охоплює всю сукупність діяльності людей.

Арістотель поділяв все знання на умоглядне (теоретичне), практичне і творче (поетичне). Друге і третє – це сфери вибору; до них входять мораль і політика, з одного боку, всі мистецтва (в тому числі й ремесла, технічна діяльність) – з другого. Стосовно останнього він пише: «Будь-яке мистецтво має справу з виникненням, а бути вмілим (вправним) – значить розуміти, як виникає дещо з речей, які можуть бути й не бути і чие джерело в творці, а не в створеному. Адже мистецтво не належить ні до того, що існує або виникає за необхідністю, ні до того, що існує чи виникає природно, бо все це має початок свого існування й виникнення в собі самому» [7, с. 102]. Практичному і творчому філософ протиставляє теоретичне знання: «Те, що становить предмет наукового знання, існує з необхідністю, а отже, є вічним, бо все існуюче з безумовною необхідністю є вічним, а вічне не виникає і не знищується» [7, с. 175]. Арістотель неодноразово підкреслює, що «рішення скоріше приймаються в мистецтвах, ніж у науках, тобто у знаннях точних, бо в першому випадку у нас більше сумнівів» [7, с. 176]. Він відмежовує свідомий вибір і від феноменів, споріднених або близьких з ним, а саме – від потягу, несамовитого пориву, бажання або певної гадки [7, с. 175].

Найбільш характерною рисою свідомого вибору Арістотель вважає властивість, пов'язану зі свободою: «... свідомий вибір явно довільний, свавільний» (чи самовільний) [7, с. 102]. Він критикував тезу Сократа «Ніхто не робить зла зі своєї волі» і доводив її неправильність. А другою рисою свідомого вибору є те, що він поєднаний з міркуванням і розмірковуванням. На це, здається, вказує і сама назва: «проайретон – дещо, вибране серед інших речей» [7, с. 99]. Тобто вибір є виявом довільності, свободи, а остання визначається залежністю створюваного предмета від людини, передусім від її пізнання, бо пошуки засобів і шляхів творення – це і є пізнання. Таке пізнання є осягненням можливого, а не необхідного, чи природного (спонтанного).

Таким виглядає аристотелівське розуміння свободи у зв'язку з рішенням як свідомим вибором. Але термін «свобода» він вживає, аналізуючи політичний лад і моральні добродетності, і при цьому про рішення і вибір не говорить, адже принаймні вільнонароджені, на відміну від рабів, мають свободу не внаслідок вибору чи боротьби, а завдяки природі. Тут помітний розрив у розумінні свободи, який впливає з соціально-політичних і етнічних поглядів часів античності. Через це поняття свободи у Арістотеля недостатньо тематизоване, а у філософському розумінні обмежене, не має характеру всезагальності.

Значний поступ у цьому напрямі зробив Епікур. Його вчення є поворотним пунктом в еволюції розглядуваної проблеми. Мислитель продовжує атомізм Демокріта, але вносить в нього суттєві зміни. Одна з головних – твердження про самовільне відхилення атомів від прямолінійного руху. Фундаментальне значення цього нововведення в тому, що з його допомогою філософ обґрунтовує свободу людської поведінки і на основі теорії атома будує свою етику. Він категорично заперечує «долю фізиків», ланцюги абсолютної необхідності і вводить випадок в саму її структуру. Ось його сильний логічний аргумент: «Хто каже, що все відбувається внаслідок необхідності, той не може зробити ніякого закиду тому, хто твердить, що все відбувається не внаслідок необхідності, бо стверджує, що це відбувається саме завдяки необхідності» [3, с. 221].

Нова фізика Епікура стає основою нової етики. Взагалі у античних філософів фізика – філософія природи – основа не техніки, а моралі. У досократівський період це виявлялося менше, а в післяаристотелівських школах (епікуреїзмі, стоїцизмі, скептицизмі) визначило головну спрямованість думки. Метою пізнання вважали досягнення свободи від страху перед небесними явищами, від страху смерті тощо, в цілому – свободи від тілесних страждань і душевних тривог [3, с. 212], тобто атараксію. Саме по собі знання не потрібне. «Якби нас зовсім не турбували підозри щодо небесних явищ і смерті, що вона якось нас стосується, а також нерозуміння меж страждань і пристрастей, то ми не мали б потреби у вивченні природи» [3, с. 214]. Знання природи є засобом для усунення страху, а для цього дивне, невідоме треба звести до відомого, чуттєво даного, а яким чином – байдуже, аби мету – позбавлення від страху – було досягнуто. Епікур висунув унікальну ідею про два методи пізнання: перший дає одне пояснення – у вченні про атоми і мораль – «пояснення образу життя». Основа моралі і сама мораль мають бути міцними, а теорія атомів веде до моралі. Знання про небесні явища, про все, що лякає, бентежить людей, філософ пропонує здобувати іншим методом, який допомагає давати множинні пояснення: такі явища припускають і кілька (більше, ніж одну) причин свого виникнення, головне, щоб всі такі пояснення не суперечили чуттєвим сприйняттям. Зведення невідомого, страшного до відомого, звичного проганяє всілякі страхи, робить людину вільною від них.

Такою є концепція свободи Епікура. Зауважимо, що вона є не суто суб'єктивною побудовою, а відображенням історичної реальності. Епоха Епікура характеризується відходом людей від суспільних справ, прагненням замкнутися в своєму внутрішньому світі. Філософ висловив це категоричною вимогою – «вивільнитися з тенет буденних справ і суспільної діяльності» [3, с. 215], визначивши головний принцип ставлення епікуреїців (а також стоїків і скептиків) до соціальної дійсності. У цьому сенсі філософія Епікура є епохою еллінізму, відображеною в думі, бо структурно збігається з відходом людей від суспільного життя, відхиленням від нього. «Так, метою діяльності є абстрагування, ухилення від болю й збентеження, атараксія. Так, добро є втечею від зла, а насолода є ухиленням від страждання. Нарешті, там, де абстрактна одиничність виступає в своїй найвищій свободі і самостійності, в своїй завершеності, там – цілком послідовно – те наявне буття, від якого вона ухиляється, є наявне буття в його сукупності; і тому боги Епікура уникають світу, не турбуються про нього і живуть поза ним» [8, с. 35].

Разом із тим необхідно зазначити, що зі свободою Епікур пов'язує вибір. Такий підхід пояснюється різноманітністю людських бажань, серед яких є й природні, і пусті, потрібні для щастя, для тіла, для самого життя. «Вільний від помилок розгляд цих фактів за будь-якого вибору та ухилення може сприяти здоров'ю тіла й безтурботності (спокою) душі, бо це є метою щасливого життя» [3, с. 210]. Задоволення є початок і кінець такого життя, але не будь-яке задоволення слід обирати, як і не кожного страждання – уникати. Термін «вибір» трапляється у Епікура неодноразово [3, с. 211-212]. Це поняття органічно входить у його вчення і становить принцип епікурейської етики: задоволення «ми пізнали як перше благо, природжене нам; до нього повертаємося ми, судячи внутрішнім почуттям, як мірилом, про будь-яке благо» [3, с. 211]. У цьому розумінні концепція свободи споріднена з аристотелівською концепцією рішення як свідомого вибору між різними можливостями: в обох випадках ідеться про те, що залежить від нас. «А те, що залежить від нас, не підвладне ніякому господарю, і за цим іде як осудження, так і протилежне йому» [3, с. 212].

Спорідненість з аристотелівським ученням знаходимо і в тлумаченні Епікуром основних категорій з якими

співвідноситься свобода. Епікур вважає людину найвищою істотою, вільною від страху перед смертю, сміється над долею, яку деякі вважають володаркою світу. Насамперед одні події відбуваються внаслідок необхідності, інші – за випадком, а треті залежать від нас. Бо необхідність не підлягає відповідальності, а випадок непостійний, і лише те, що залежить від нас, не підвладне жодному господарю. Цікаво, що Епікур не чітко розрізняє, навіть отожднює, рок і необхідність, коли каже, що краще було б сповідувати міф про богів, ніж бути рабом долі фізиків (природознавців); міф дає натяк на надію умилостивлення богів їх шануванням, а доля містить у собі невблаганну необхідність. Усім своїм вченням філософ доводить, що необхідність – це лихо, нещастя, але немає жодної необхідності жити з необхідністю [3, с. 219].

Таким чином можемо констатувати, що за часів античності домінуючим є розуміння свободи як вибору, прийняття свідомого рішення. Основу вибору становлять різні можливості. На співвідношенні можливості і дійсності побудовано теорію діяльності Аристотеля (вона переводить першу в другу), теорію різних задоволень Епікура. Обидва не виключають випадкового, а випадок – можливість у формі дійсності. Аристотель прямо заперечує вилучення його з буття і життя людей: «Знищення випадку тягне за собою безглузді наслідки. Є багато чого, що здійснюється не з необхідності, а випадково... якщо в явищах немає випадку, а все існує і виникає з необхідності, тоді не довелось б ні радитися, ні діяти для того, щоб, коли вчинити так, було одне, а коли інакше, то не було цього» [3, с. 70].

Таке розуміння свободи має місце і в соціальній філософії, у тлумаченні співвідношення соціальних законів і свободи. Існує багато форм державного ладу, і завдання політика – обрати кращий із них за певних обставин. Аристотель навіть створив учення про новий, найкращий лад – політію. Але вважає, що завжди свобода неможлива без законів. Головне – не повинно бути ні надмірної свободи, ні надмірного підпорядкування. Свобода є помірковане підкорення законам.

Не менше значення поряд з політикою мала й інша складова частина практичної філософії античності – мораль. Прикметно, що свої думки щодо операції рішення (вибору) Аристотель викладає в «Нікомаховій етиці». Етика – сфера свідомості й діяльності, в якій особливо загострені протилежності – добро і зло, любов і ненависть тощо, а проблеми завжди полягають у тому, щоб вибрати ту чи іншу з них, прийняти рішення щодо неї. Порівняймо з іншою філософською дисципліною, – естетикою, яка теж має певні крайнощі, але часто розглядає їх окремо, а не у співвідношенні, а то й взагалі оминаючи якусь із них. Так, прекрасне зазвичай досліджують саме по собі, без його протилежності – потворного, яке спеціально почав вивчати тільки в середині XIX ст. учень Г. Гегеля К. Розенкранц в «Естетиці потворного». Аналогічно й піднесене аналізують услід за прекрасним, але при цьому обходять низьке. Такий підхід до моральних категорій просто неможливий: добро і зло невіддільні одне від одного. Особливо загострюється їх зміст, а співвідношення тематизується і проблематизується, коли мораль з простої філософської дисципліни перетворюється на серцевину різних видів релігійного світогляду, таких, як маніхейство, іудаїзм, християнство, іслам, різні секти типу пелагіанства або релігійно-філософські побудови, подібні до гностицизму. Їх виникнення надає нового змісту і розглядуваній нами проблемі свободи.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що за часів античності домінуючим є розуміння свободи як вибору, прийняття свідомого рішення, адже основу вибору становлять різні можливості.

Разом із тим, свобода неможлива без законів, і що найголовніше – не повинно бути ні надмірної свободи, ні надмірного підпорядкування. Свобода повинна виступати поміркованим підкоренням законам.

Список використаних джерел:

1. Радциг С.И. История древнегреческой литературы: учебник/Сергей Иванович Радциг. – 5-е изд. – Москва: Высшая школа, 1982. – 486 с.
2. Аристотель. Поэтика/Аристотель; з старогрецьк. пер. Б. Тен; вступ. стаття і комент. Й.У. Кобова. – Київ: Мистецтво, 1967. – 134 с.
3. Материалисты древней Греции: собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура/общ. ред. и вступ. статья М.А. Дынника; Академия наук СССР, Институт философии. – Москва: Государственное изд-во политической литературы, 1955. – 238 с.
4. Фрагменты ранних греческих философов: пер./изд. подгот. А.В. Лебедев; отв. ред. и авт. вступ. стат. И.Д. Рожанский. – Москва: Наука, 1989. – Ч. 1. – 576 с.
5. Платон. Законы/Платон; пер. с древнегреч. А.Н. Егунова... [та ін.]. Москва: Мысль, 1999. – 830 с. – (Классическая философская мысль).
6. Аристотель. Політика = Πολιτικά/Аристотель; пер. з давньогрецьк. О. Кислюк. – Київ: Основи, 2000. – 239 с.
7. Аристотель. Нікомахова етика/Аристотель; пер. з давньогрецьк. В. Ставнюк. – Київ: Аквілон-плюс, 2002. – 479 с.
8. Маркс К. Различие между натурфилософией Демокрита и натурфилософией Эпикура/К. Маркс// Из ранних произведений/К. Маркс, Ф. Энгельс. – Москва: Государственное изд-во политической лит-ры, 1956. – С. 31-38.

